

Ələkbər Babazadə və onun “Türk dili” dərsliyi

Sərdar Zeynal¹

XÜLASƏ

Məqalədə dilçi alim Ələkbər Babazadənin həyat və yaradıcılığı ilə yanaşı, onun qələmə aldığı “Türk dili” (qramer və yazı qaydaları) dərsliyindən də bəhs olunur. Dilçilik elminin inkişafında mühüm xidmətləri olan alimin həyat və yaradıcılığı haqqında son dövrlərdə geniş məlumatın olmaması diqqət çəkir. Bu səbəbdən XX əsrin birinci yarısında yaşamış və dilçilik sahəsinə dəyərli töhfələr vermiş Ə. Babazadənin elmi irsini tədqiq etmək, onun yazdığı dərslük haqqında məlumat vermək məqsədəuyğun hesab edilir. Məqalənin məqsədi bu sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssisləri alimin elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə tanış etməkdir. Dərslük iki əsas hissədən ibarətdir: qrammatikanın sintaksis bölməsi və dilçiliyin fonetika bölməsi ilə bağlı anlayışlar. Hər iki bölmə üzrə mövzular ayrı-ayrı paraqraflar şəklində təqdim edilərək izah olunmuşdur.

AÇAR SÖZLƏR

qramer, vurğu, heca, əlifba, səs

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərib: 12.11.2025

Qəbul edilib: 05.02.2026

¹ Filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan <https://orcid.org/0000-0002-5377-6035> | serdarzeynalov@adpu.edu.az

Alakbar Babazade and His "Turkish Language" Textbook

*Sardar Zeynal*¹

ABSTRACT

The article discusses the life and creative activity of Alakbar Babazade, as well as his book “Turk dili” (grammar and writing rules). Although he rendered significant services to the development of linguistics, there is limited information available about his identity and his works. Therefore, taking this shortcoming into account, I considered it a civic duty to introduce to the public a linguist who lived and created in the first half of the 20th century, and who left behind a considerable number of works on linguistics. The article aims to familiarize today’s specialists in the field with this textbook. The book consists of two parts – the section on syntax within grammar and the section on phonetics within linguistics. Although the textbook is composed of two main sections, the topics related to each are presented and explained in separate paragraphs.

KEYWORDS

grammar, accent, syllable, alphabet, sound

ARTICLE HISTORY

Received: 12.11.2025

Accepted: 05.02.2026

¹ Doctor of Philology, Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0002-5377-6035> | serdarzeynalov@adpu.edu.az

Giriş

Məqalədə XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan dilçilik tarixində mühüm yer tutan, bu sahənin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr verən, lakin barəsində yetərincə məlumat olmayan dilçi alim Ələkbər Babazadənin həyatı və elmi fəaliyyəti haqqında məlumat verilir.

Ə. Babazadə yaşadığı dövrdə bədii yaradıcılığı və elmi fəaliyyəti ilə Azərbaycan dilçiliyi tarixində önəmli yer tutsa da, son illərdə nəşr olunan elmi əsərlərdə onun adına rast gəlinmir.

Ümumiyyətlə, XX əsrin ikinci yarısından sonra dilçilik sahəsinə dair yazılan elmi əsər və məqalələrdə də alim haqqında hər hansı məlumat yer almayıb.

Ələkbər Babazadə haqqında Vikipediya oxuyuruq: “Ələkbər Abbasəli oğlu Babazadə 1893-cü ildə Gəncədə anadan olub və ilk təhsilini 8 illik məktəbdə almışdır. 1912–1924-cü illərdə “Tofiq” məktəbində və Gəncənin müxtəlif məktəblərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub. 1924-cü ildə Bakıya gəlib Azərnəşrdə – Yeni Türk Əlifba Mərkəzi Komitəsində müxtəlif vəzifələrdə işləməyə başlayır. O, məşhur çuvaş alimi Nikolay İvanoviç Aşmarinin məsləhəti ilə “Azərbaycan türklərinin xalq dialektləri lüğəti” üçün material toplamağa başlayır.

1929–1933-cü illərdə Azərbaycanın Tədqiq və Tətbiq (Araşdırma) Cəmiyyətinin birinci dərəcəli elmi əməkdaşı kimi işə başlayır, həm də həmin illərdə Dəmir Yolu Texnikumunda müəllim işləyir. 1935-ci ildə Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinin aspiranturasına daxil olur. O, rus, alman, ərəb, fars, özbək və tatar dillərini bilirdi.

Leninqradda ixtisas üzrə hazırlıq keçdiyi SSRİ EA-nın N. Y. Makar adına Dil və Təfəkkür İnstitutunun aspiranturasına qəbul olur.

Bakıya qayıtdıqdan sonra ayırım dialektlərinin tədqiqinə həsr olunmuş dissertasiya mövzusu üzərində işləyir. Bu məqsədlə 1938–1939-cu illərdə Qutqaşen (Qəbələ), Xanlar (Göygül), Dəstəfur (Daşkəsən), Kəlbəcər, Laçın, Gədəbəy və digər rayonların ayrımclar yaşayan 22 kəndində ekspedisiyada iştirak edir. Azərbaycan, Türkiyə, Dağıstan, Türkmənistan və digər respublikaların müxtəlif dövlət müəssisələrindən materiallar toplayır.

1942-ci ilin dekabrında Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurası onun dissertasiya işini müdafiəyə təqdim edir. Lakin Ə. Babazadəyə işinin nəticələrini görmək qismət olmur.

1927-ci ildə onun “Azərbaycan nə üçün yeni əlifbaya keçdi” adlı ilk məqaləsi çap olunur. Onun ardınca “Türk dili. Qrammatika və yazı qaydaları” dərslisi, “Türk dili” (qrammer və yazı qaydaları) (1933, 1934, 1935, 1936), “Qrammerdən iş kitabı” (1932, 1933) kitabları işıq üzü görür, “Azərbaycan türk dilinin imlası” adlı əsəri isə çap olunmur.

Vaxtsız ölüm Ə. Babazadənin yaradıcılıq potensialından tam istifadə etməsinə imkan verməmiş və o, 50 yaşında (1943) – yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir dövrdə həyatdan köçmüşdür.

Metodlar

Məqalədə elmi izah, isbat və təkzib metodlarından istifadə edilmişdir.

Nəticələr

Aparılan tədqiqat zamanı müəyyən edilir ki, Ə. Babazadənin Azərbaycan təhsilinin inkişafında mühüm xidmətləri olmuşdur. Onun bir pedaqoq kimi fəaliyyəti, müxtəlif elmi müəssisələrdə apardığı təcrübələr, qrammatikanın müxtəlif sahələri ilə bağlı araşdırmaları və qələmə aldığı elmi əsərləri bu gün də diqqət mərkəzində qalmaqdadır.

Müzakirə

Məqalədə Ə. Babazadənin “*Türk dili*” (İbtidai məktəb üçün) dərslisi təhlil edilmiş, əsərin həm dövrü üçün, həm də müasir şəraitdəki əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Bu dərslik 1933–1936-cı illər ərzində dəfələrlə, o cümlədən 1936-cı ildə yenidən nəşr edilmişdir. Araşdırmada istifadə olunan nüsxə 1934-cü ildə Bakıda Azərənşrin Tədris-Pedaqoji Şöbəsi tərəfindən çap olunmuşdur.

Dərslik iyirmi paraqraf və qırx səhifədən ibarət olub birinci hissə adlandırılrsa da, əslində, ikinci tədris ili üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əsər ASSÇ XMQ Kollegiyası tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Kitabın üz qabığının arxa hissəsində ilk nəşrdə buraxılmış səhvlərlə bağlı qeydlərə rast gəlinir. “İxtar” (xatırlatma, bildiriş – S. Z.) bölməsində göstərilir ki, həmin səhifələrin düzəldilməsi məsuliyyəti dərslisi tədris edən müəllimlərin üzərinə qoyulur. Müəllif burada belə bir müraciət edir: “Bu kitabın istər birinci, istərsə də ikinci çapında gözə çarpan aşağıdakı yanlışlıqları dərs əsnasında düzəltmələri bütün müəllim yoldaşlarımdan rica olunur. Birinci qeyddə göstərilir:

- 1) Səhifə 16-da əlifba düzülüşünə “u” hərfi artırılmalıdır (“t” və “v” hərfləri arasında).
- 2) Bunun ardınca daha iki əlavə göstəriş də qeyd edilmiş və digər səhifələrdə (iki yerdə – S. Z.) buraxılmış səhvlərin düzəldilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

Maraqlı cəhətlərdən biri də odur ki, dərslik ibtidai məktəblərin ikinci sinifləri üçün nəzərdə tutulsa da, onun birinci bölməsi sintaksisdən bəhs edir. Dərslinin ilk paraqrafı “Cümlə” adlanır.

Burada cümlə haqqında iki tərif verilir və bu təriflərdə irəli sürülən fikirləri əyani şəkildə təsdiq etmək üçün iki nümunə göstərilir. Birinci paraqrafda cümlə haqqında yazılır: “Söz ilə deyilmiş və ya yazılmış bütün bir fikir cümlə adlanır” (Babazadə, 1934).

Cümlənin mahiyyətini şagirdlərə izah etmək məqsədilə təqdim olunan tapşırıqda onlara cümlə qurmaq üçün şəkillər verilir. Müəyyən fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin təsvir olunduğu bu şəkillərdə şagirdlərin vəzifəsi həmin təsvirlərin məzmunu şərh etməkdən ibarət olur. Məsələn, əlində qəzet tutan bir kişi şəkli verilir və altında “Kişi qəzet...” sözləri yazılır.

Burada şagirddən kişinin nə etdiyini söyləməsi tələb olunur. Şagird cümlənin xəbərini düzgün müəyyən etdikdə, bitmiş fikir ifadə etmiş olur.

Bunun ardınca cümləyə xas olan xüsusiyyətlər xüsusi çərçivədə qeyd edilir. Orada yazılır: “Cümlənin axırında səs alçalır, arada isə bir az dayanmaq lazım gəlir. Belə cümlələrin axırına nöqtə qoyulur” (Babazadə, 1934, s. 6).

Ə. Babazadənin ibtidai siniflər üçün hazırlayıb nəşr etdirdiyi “Türk dili” dərsliyi ilə eyni vaxtda dosent İ. Həsənov və A. Şərifovun müəllifliyi ilə iki dərslik də nəşr olunur:

1. Qramer. Morfologiya. Orta məktəblər üçün. Birinci hissə, beşinci tədris ili.
2. Qramer. Fonetika. Sintaksis. Orta məktəblər üçün. Birinci hissə, altıncı tədris ili.

Dərsliklərin hər ikisi Ə. Babazadənin “Türk dili” dərsliyi ilə eyni ildə (1934), eyni nəşriyyatda (Azərnəşr Tədris-Pedaqoji Şöbəsi) nəşr edilmişdir.

Hər üç dərslik Azərbaycan dilinin qrammatik anlayışlarından bəhs etsə də, Ə. Babazadənin dərsliyi “Türk dili”, digər dərsliklər isə “Qramer” adı ilə nəşr olunmuşdur. Beşinci tədris ili üçün nəzərdə tutulan “Qramer” dərsliyi qrammatikanın morfologiya, altıncı tədris ili üçün yazılmış “Qramer” dərsliyi isə fonetika və sintaksis bölmələrini əhatə etsə də, dərsliklərin hər üçündə “Cümlə” mövzusunə müraciət edilmişdir.

Beşinci tədris ili üçün hazırlanan “Qramer” dərsliyinin üz qabığında “morfologiya” yazılsa da, yeddinci səhifədən onuncu səhifəyə qədər verilən qrammatik anlayışlarda cümlə, durğu işarələri, mübtəda, xəbər, izahedici sözlər, sadə və mürəkkəb cümlələr haqqında məlumat verilmişdir.

Dərsliklərdə belə bir tərif verilir: “Bitmiş bir fikri ifadə edən bir sözə və bir neçə söz qrupuna cümlə deyilir” (Babazadə, 1934, s. 7).

Hər iki dərsliyin müəllifləri eyni olduğundan, bu tərif altıncı sinif üçün nəşr edilən “Qramer” dərsliyində də öz əksini tapmışdır. Lakin Ə. Babazadənin nəşr etdirdiyi dərslikdə bu tərif öz quruluş və məzmununa görə tamamilə fərqlənir.

“Türk dili” dərsliyinin birinci paragrafında cümlənin tərifini verildəndən sonra onun sonunda nöqtə qoyulduğu qeyd edilmiş və cümlənin növləri barədə məlumat verilmədən dərsliyin ikinci paragrafı olan “Sual cümləsi” mövzusunə keçilmişdir (Babazadə, 1934, s. 7). Sual cümləsinin mahiyyətini izah etmək üçün şagirdlərə dialoq və suallardan ibarət on tapşırıq verilir və sual cümlələri haqqında belə qeyd edilir: “Söz soruşanda sual sözündə səs yüksəlir. Suallı cümlələrə sual cümləsi deyilir. Sual cümləsindən sonra sual işarəsi (?) qoyulur” (Babazadə, 1934, s. 8–9).

“Türk dili” dərsliyinin üçüncü paragrafı “Nida cümləsi. Nəqli cümlə” adlanır (Babazadə, 1934, s. 10). Bu paragrafda adı çəkilən cümlə növlərinə aid yeddi tapşırıq və onların arasında nida cümləsinin xüsusiyyətlərini əks etdirən iki qrammatik məlumat qeyd olunmuşdur.

Həmin məlumatların birincisində deyilir: “Nida və əmr üçün söylənən sözlər yüksəkdən deyilir”. İkinci çərçivənin içərisində isə yazılır: “Nida cümlələrinin sonunda nida işarəsi (!)

yazılır" (Babazadə, 1934, s. 11). Sonda nəqli cümlələrə belə tərif verilir: "Sualsız və nidasız cümlələrə nəqli cümlələr deyilir". Ardınca isə qeyd olunur ki, "nəqli cümlələrdən sonra nöqtə qoyulur" (Babazadə, 1934, s. 12).

Dərslinin dördüncü paragrafı "Heca – sözlərin bir sətirdən o biri sətərə keçirilməsi" adlanır (Babazadə, 1934, s. 13). Bu paragrafda hər iki mövzuya aid yeddi tapşırıq təqdim edilmişdir. İlk tapşırıqlardan sonra qara çərçivədə heca haqqında yazılır: "Sözlər hecalardan əmələ gəlir. Bu parçalara heca deyilir" (Babazadə, 1934, s. 13).

Heca anlayışını izah etmək üçün müəyyən sözlərin ilk hecaları qeyd olunur və şagirdlərdən buraxılmış hecaların sözlərə artırılması tələb olunur. Məsələn, həmin mövzu ilə bağlı verilən 2 nömrəli tapşırıqda yazılır: "Aşağıdakı quş adlarını bütünləşdirin. Hecaların arasına cızıq çəkin: xo - ..., to - ..., sər - ..., bil-dir - ... və s." (Babazadə, 1934, s. 14).

Mətnin sonunda isə sözlərin sətirdən-sətərə keçirilməsi qaydaları haqqında yazılır: "Sətirə sığışmayan sözün bir və ya bir neçə hecasını o biri sətərə keçirmək olar. Bir hərfdən ibarət olan hecanı sözdən ayırmaq olmaz. Misal: "o-dun" (Babazadə, 1934, s. 15).

Bu dərslərdən fərqli olaraq, 1934-cü ildə orta məktəblərin altıncı tədris ili üçün nəzərdə tutulan "Qramer" dərslində "Heca" mövzusu daha geniş şəkildə işıqlandırılır.

Bu dərslərdə heca anlayışı "Heca" və "Heca növləri" başlığı altında verilmişdir (Həsənov, Şərifov, 1934, s. 10–11). Heca haqqında yazılır: "Sözlərin ... fasilələrlə tələffüzü nəticəsində əmələ gəlmiş hər bir parçasına heca deyilir" (Həsənov, Şərifov, 1934, s. 10–11). Burada sözlərin tələffüzü nəticəsində onlarda fasilənin yaranmasının səbəblərini sayından asılı olduğu qeyd edilir. Bu dərslərdə sözlərin birhecalı, ikihecalı və çoxhecalı adı altında üç növə ayrıldığı qeyd olunur.

Ə. Babazadənin "Türk dili" dərslində 15-ci səhifədən son səhifəyə qədər fonetika ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Bu bölmədə hər bir mövzu ayrı-ayrı paragraflar şəklində verilsə də, mövzuların hamısı birlikdə fonetikada öyrənilən məsələləri əks etdirir. Məsələn: sait və samit səslər, əlifba, apastrof, adlarda böyük hərflər, qalın və incə saitlər, ahəng qanunu, vurğu, sözlərdəki qoşa saitlər və s.

Dərslərdə adları qeyd olunan hər bir mövzu ayrı-ayrılıqda müstəqil paragraf şəklində verilmiş və mövzu üzrə anlayışlar izah edilmişdir.

"Səs" başlıqlı mətndə göstərilir ki, "sözlər səslərdən əmələ gəlir. Səslər hərflərlə yazılır" (Həsənov, Şərifov, 1934, s. 16). Burada sözlərin səslərdən əmələ gəlib hərflərlə yazıldığı qeyd olunsada, hərf və səsin ayrı-ayrılıqda izahı qeyd edilməmişdir. Lakin abituriyentlər üçün nəşr edilmiş "Azərbaycan dili" kitabında danışq səsləri haqqında belə deyilir: "Biz danışarkən tələffüz etdiyimiz səslər danışq səsləri adlanır".

"Türk dili" dərslində sait səslərə verilən tərif həm həmin ildə, həm də 2010-cu ildə nəşr olunan dərslərdə verilən təriflərdən fərqlənir. Məsələn, "Türk dili" dərslində yazılır: "a, o, u, ı, e, ə, ö, y (ü – S. Z) səslərinə sait deyilir" (Babazadə, 1934, s. 15).

Altıncı tədris ili üçün yazılan “Qramer” dərsliyində isə sait və samitlər aşağıdakı kimi dəyərləndirilir: “Deməli, saitlər ağız boşluğunda heç bir maneəyə təsadüf etmədən tələffüz edilən səslərdir, ...samitlər ağız boşluğunda müxtəlif maneələrin iştirakı ilə tələffüz edilən səslərdir” (Həsənov, Şərifov, 1934, s. 7).

Digər paraqraflarda isə səslənmə baxımından bir-birinə yaxın olan səslərin yazıda fərqləndirilməsi məqsədilə üsullar göstərilir. Məsələn, “Təkhəcalı sözlərin sonunda *t* və ya *d* olduğunu bilmək üçün yanına *i*, *ı*, *y* və ya *u* hərflərindən birini qoşun. Məsəl: at+ı, ad+ı” (Babazadə, 1934, s. 21).

Təkhəcalı sözlərin sonunda eyni cür səslənən hərfləri bir-birindən ayırmaq müəyyənləşdirmək üçün ardıcıl olaraq bu cür yollardan istifadə etməyin vacibliyi qeyd olunur. Bu məsələ ilə bağlı “Qramer” dərsliyində heç bir məlumat verilməmişdir.

“Adlarda böyük hərflər” mətni isə dərsliyin 14-cü paraqrafında verilmişdir. Bu mövzu üçün dərslikdə on tapşırıq ayrılmışdır. Tapşırıqda insan adlarının seçilməsi tələb edilir, sonra isə çərçivə daxilində “şəhər, çay, kənd, göl, dəniz adları böyük hərflə yazılır” tələbi diqqətə çatdırılır. Digər bir çərçivə içərisində isə yazılır: “Qəzet və jurnal adları böyük hərflə və dırnaqcıqlar (“...”) arasında yazılır” (Babazadə, 1934, s. 77).

Dərsliyin on beşinci paraqrafı “Qalın və incə saitlər”, on altıncı paraqrafı isə “Saitlər və ahəng qanunu” adlanır. Birinci mövzuya aid dörd, ikinci mövzuya aid isə altı tapşırıq verilir. Lakin bu mətnlərin heç birində ahəng qanunu haqqında elmi məlumat verilməmişdir. Verilən tapşırıqlarda şagirdlərdən sözlərin tərkibində buraxılan saitlərin yerinə sait səslərin artırılması tələbi qoyulmuşdur. Bu qaydanı şagirdlərə aşılamaq üçün mövzuya aid verilmiş 11-ci tapşırığın tələbində deyilir: “Nöqtələrin yerinə ahəngə görə lazım bildiyiniz bir hərf qoyub yazın: “2 qoyun ...yunundan mahud toxunur. 3 qoyun ...bax!” (Babazadə, 1934, s. 31).

Altıncı tədris ili üçün nəşr olunan “Qramer” dərsliyində isə bu fonetik hadisə yığcam formada olsa da, elmi şəkildə izah edilmişdir. Bununla bağlı “Qramer”in dördüncü paraqrafında verilmiş “Ahəng qanunu. Damaq və dodaq ahəngi” başlıqlı mətnin tərkibində yazılır: “Türkcə olan sözlərdə saitlərin imlası (yazılışı) müəyyən qanunlara tabedir. Bu qanunlara görə, qalın, incə və dodaq saitləri bir-birini təqib etməklə sözün quruluşunda müəyyən ahəng əmələ gətirir. Buna ahəng qanunu deyilir” (Həsənov, Şərifov, 1934, s. 9). Bu mövzuda ahəng qanununun türk sözlərinin imlasında özünü iki şəkildə (arxa damaq saitləri və ön damaq saitləri – S. Z.) göstərdiyi qeyd olunmuşdur. Damaq ahənginin bütün türk sözlərinə aid olan ümumi qanun olduğu halda, dodaq ahənginin yalnız bəzi sözlərə aid xüsusi qanun olduğu vurğulanmışdır. Əcnəbi sözlərin isə bu qanuna tabe olmadığı xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

Dərsliyin “Sözlərin bağlaşması” adlanan on yeddinci paraqrafında cümlə qurarkən sözlərin qrammatik şəkilçilər vasitəsilə bağlanması qaydası haqqında məlumat verilmişdir. Bu mövzu ilə bağlı verilən tapşırığın hamısında cümlələri təşkil edən sözlərin tərkibində

buraxılmış şəkildə yerinə qoymaq tələb olunmuşdur. Məsələn, Həsən... dəftər... = Həsənin dəftəri. Həsən... dəftər... məndədir” (Babazadə, 1934, s. 34).

Dərsliyin on səkkizinci paragrafı “Vurğu” adlanır. Bu bölmə ilə bağlı dərsliyə altı tapşırıq daxil edilmişdir. Dərslikdə vurğu haqqında yazılır: “Çoxhecalı sözlərdə hecalardan biri digərindən qüvvətli deyilsə, həmin hecada vurğu vardır. Türkcə sözlərdə vurğu çox zaman son hecada olur. Əmr kimi səslənən sözlərdə isə vurğu *mə* və *ma* hecalarından qabaqki hecada olur” (Babazadə, 1934, s. 36).

2010-cu ildə abituriyentlər üçün nəşr edilmiş “Azərbaycan dili” vəsaitində vurğu haqqında yazılır: “Azərbaycan dilinin fonetik sistemində yer tutan vahidlərdən biri də vurğudur. Vurğunun, əsasən, 3 növü var: 1. Heca vurğusu. 2. Məntiqi vurğu. 3. Həyəcanlı vurğu” (Babazadə, 1934, s. 22–24).

1934-cü ildə işıq üzü görmüş dərslikdə “Vurğu” mövzusunda təqdim olunan materialı 2010-cu ildə nəşr edilmiş vəsaitdəki mətnlə müqayisə etdikdə keçən 76 il ərzində Azərbaycan dili ilə bağlı anlayışların təsdiqini və bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrini yaxından görmək mümkündür. Dərsliyin “Düzgün oxu, düzgün yaz!” adlı on doqquzuncu paragrafında verilən mətnə isə sözləri düzgün yazmaq üçün onların düzgün oxunması tələbi qarşıya qoyulmuşdur. Düzbucaqlı çərçivə içərisində yazılır: “Müfrəd (tək – S. Z.) bildirən sözləri cəm etmək üçün yanına *lar*, *lər* hecalarından hansı münasib isə birini qoşmaq lazımdır”. Bu mövzuya aid verilən altı tapşırıqdan birində deyilir: “Tapşırıq 4. Aşağıdakı mücərrəd sözləri cəm halında yazın. Məsəl: *at – atlar*, *it – itlər*” (Babazadə, 1934, s. 38).

Dərsliyin son, iyirminci paragrafı “Sözlərdəki qoşa samitlər” adlanır (Babazadə, 1934, s. 38). Kitabda bu mövzuya aid 4 tapşırıq verilmişdir. Burada həm sözün ortasında, həm də sonunda qoşa sait işlənən sözlərə aid tapşırıqlar verilir. Tapşırıqların arasında isə verilən çərçivənin içərisində yazılır: “Bir neçə söz var ki, ona sait hərfli bir heca və ya hərf qoşulanda və ya ondan sonra sait hərf ilə başlanan bir söz gələndə, o bircə hərf ilə oxunar və yazılar” (Babazadə, 1934, s. 39).

Bu yanaşmaya uyğun olaraq verilən tapşırıqlardan birincisinin şərtində yazılır: “Aşağıdakı sözlərdən birini seçib münasib bir cümlə düzəldin. Qoşa hərflərin altından çızıq çəkin. Məsəl: babamın saqqalı ağdı” (Babazadə, 1934, s. 38).

Digər bir tapşırıqın şərtində isə yazılır: (Tapşırıq 2 – S. Z.) “Aşağıdakı sözlərin sonuna *da*, *dan*, *la*, *lər* və ya *sız*, *siz* hecalarından birini qoşub yazın (*haqdan*, *xətlər*, *sirli*, *hissiz*, *sədlər*)”.

Nəticə

Dərslük ibtidai siniflər üçün nəzərdə tutulduğundan, müəllif qrammatik anlayışları yığcam şəkildə təqdim etməklə kifayətlənmişdir. Bununla belə vəsait həmin dövr üçün

yüksək elmi dəyəərə malikdir və bu gün də onun müsbət cəhətlərindən faydalanmaq mümkündür.

Azərbaycan dili dərsləklərinin hazırlanmasına ömrünün böyük bir hissəsini həsr etmiş, lakin hazırladığı dissertasiyanı müdafiə etməyə fürsət tapmadan yaradıcılığının ən məhsuldar dövründə dünyadan vaxtsız köçmüş alim Ələkbər Babazadənin yenidən xatırlanmasını özümə mənəvi borc hesab etdim.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan dili* (Qəbul imtahanına hazırlaşanlar, yuxarı sinif şagirdləri və müəllimlər üçün vəsait). (2010).
2. Babazadə, Ə. (1934). *Türk dili* (ibtidai siniflər üçün) (Qramer və yazı qaydaları). I hissə. "Azərnəşr".
3. *Ərəb və fars sözləri lüğəti* (Azərbaycan klassik ədəbiyyatını oxumaq üçün). (1967). "Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nəşriyyatı".
4. *Ərəb və fars sözləri lüğəti*. (1985). "Yazıçı".
5. Həsənov, İ., Şərifov, A. (1934). *Qramer* (orta məktəblər üçün). *Beşinci tədris ili. Morfologiya*. I hissə. Təshih edilmiş ikinci çapı. "Azərnəşr".
6. Həsənov, İ., Şərifov, A. (1934). *Qramer* (orta məktəblər üçün). *Altıncı tədris ili. Fonetika. Sintaksis*. II hissə. Təshih edilmiş ikinci çapı. "Azərnəşr".
7. Xəlilov, B. (2007). *Müasir Azərbaycan dili: fonetika, yazı, əlifba, qrafika, orfoqrafiya, orfoepiya*. "Nurlan".
8. *Müasir Azərbaycan dili. Fonetika və fonologiya*. (2019). I hissə. "Elm" nəşriyyatı.
9. *Müasir Azərbaycan dili. Leksikologiya*. (2022). II hissə.
10. Sadıqova, S. (2021). *Azərbaycan dilçiliyi simalarda*. "Apastrof".